

Шакиев М.Н.^{1*}, Жеребцов И.Л.²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана,
e-mail: madiyar.shakiev@mail.ru

²РҒА Орал бөлімшесінің ғылыми орталығы Тіл, әдебиет және тарих институты,
Ресей Федерациясы, Сыктывкар қ., e-mail: zherebtsov@mail.illhkomisc.ru

КЕМЕЛ ТОҚАЕВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ЖОЛЫ

Аңдатпа

Мақалада қазақ әдебиетіндегі детектив жанрының жолын ашқан, белгілі жазушы және көрнекті қаламгер – Кемел Тоқаевтың жазушылық жолының қалыптасуы мен журналистика саласын кәсіби деңгейге көтерудегі еңбегіне, ғибратты ғұмырына қатысты зерттеу ұсынылады. Кемел Тоқаев – қазақ әдебиетінде өзінің асқан таланты мен кәсіби білігінің арқасында аударма ісі мен журналистиканы ұштастыра отырып, проза саласында детектив жанрының негізін салды. Оның қаламгерлік жолы студенттік кезінен түрлі газеттерде тілші, республикалық басылымдарда жауапты қызметтерді атқарудан басталып, жауапты редактор дәрежесіне дейін көтерілді. Ол қазақ баспасөзінде келелі істер атқарған тұлға ретінде қалды. Кеңес милиционерлерінің өмірі – жазушы, журналист Кемел Тоқаевтың негізгі тақырыбына айналды. Оның детектив жанры бойынша жазылған шығармалары тек Қазақстанда ғана емес, шет елдік басылымдарда да танымалдылыққа ие болды. Сондықтан да оны қазақ «детектив» саласының негізін салушы, осы саланы биік деңгейге көтеруші қаламгер деп атауға болады. Тұлғаның шығармашылығы мен тағылымды өміріне қатысты «тарихи тұмырнама», «тарихи тұлғатану» бағытында жүргізілген зерттеу нәтижелері мақалада жан-жақты қарастырылып, нақты мәліметтер ұсынылады. Сонымен қатар, К.Тоқаевқа қатысты замандастарының баспасөз беттеріндегі естеліктері, мемуарлық естеліктер мен жеке зерттеулер жинақталып, бір жүйеге келтіріледі.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, К.Тоқаев, жанр, мемуар, детектив, шығарма, кітап, қаламгер, роман, кеңес чекистері.

Шакиев М.Н.^{1*}, Жеребцов И.Л.²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва,
Республика Казахстан, Астана, e-mail: madiyar.shakiev@mail.ru

²Научный центр Уральского отделения РАН Институт языка, литературы и истории.
Российская Федерация, г. Сыктывкар, e-mail: zherebtsov@mail.illhkomisc.ru

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ КЕМЕЛЯ ТОКАЕВА

Аннотация

В статье предлагается исследовать роль детективного жанра в казахской литературе, становление писательского пути известного писателя и выдающегося писателя Кемеля Токаева, его заслуги в продвижении журналистики на профессиональный уровень, его назидательную жизнь. Кемель Токаев-благодаря своему выдающемуся таланту и профессионализму в казахской литературе, соединив переводческое дело и журналистику, заложил основы детективного жанра в области прозы. Его творческий путь начался со студенческих лет с работы корреспондентом в различных газетах, в республиканских изданиях и был возведен в ранг ответственного редактора. Он остался в казахской прессе как лицо, занимавшееся делами. Жизнь советских милиционеров стала основной темой писателя, журналиста Кемеля Токаева. Его произведения, написанные в жанре детектива, завоевали популярность не только в Казахстане, но и за рубежом. Поэтому его можно назвать основателем казахской «детективной» отрасли, писателем, поднимающим эту сферу на высокий уровень. Результаты исследования, проведенного в направлении «историческая личность», «историческая личность», касающиеся творчества и творческой жизни личности, подробно рассмотрены в статье и представлены конкретные сведения. Вместе с тем, в отношении

К. Токаева обобщаются и систематизируются воспоминания современников на страницах печати, мемуарные воспоминания и отдельные исследования.

Ключевые слова: казахская литература, К.Токаев, жанр, мемуар, детектив, произведение, книга, писатель, роман, советские чекисты.

Shakiyev M.N.^{1}, Zherebtsov I.L.²*

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Astana, e-mail: madiyar.shakiev@mail.ru*

²*Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, Institute of Language,
Literature and History. Syktyvkar, e-mail: zherebtsov@mail.illhkomisc.ru*

LIFE AND CAREER OF KEMEL TOKAYEV

Annotation

The article proposes to explore the role of the detective genre in Kazakh literature, the formation of the writer's path of the famous writer and outstanding writer Kemel Tokayev, his merits in promoting journalism to the professional level, his edifying life. Kemel Tokayev thanks to his outstanding talent and professionalism in Kazakh literature, combining translation and journalism, laid the foundations of the detective genre in the field of prose. His creative career began from his student years with work as a correspondent in various newspapers, in republican publications and was elevated to the rank of responsible editor. He remained in the Kazakh press as a person engaged in business. The life of Soviet policemen became the main theme of the writer, journalist Kemel Tokayev. His works written in the detective genre have gained popularity not only in Kazakhstan, but also abroad. Therefore, he can be called the founder of the Kazakh «detective» industry, a writer who raises this sphere to a high level. The results of the research conducted in the direction of «historical personality», «historical personality», concerning creativity and creative life of the individual, are considered in detail in the article and specific information is presented. At the same time, in relation to K. Tokayev, the memoirs of contemporaries on the pages of the press, memoirs and individual studies are generalized and systematized.

Keywords: Kazakh literature, K. Tokayev, genre, memoir, detective, work, book, writer, novel, Soviet security officers.

Кіріспе. Кемел Тоқаев – республика жұртшылығына кең танылған қаламгер. Оның шытырман оқиғалы хикая, романдары шынайылығымен ерекшеленетін. Ол соғыс тақырыбына қатысты шығармалар жазғанымен, оны басқы қырынан көрсетуге тырысты.

Қазақ әдебиетінде детективті-шытырман хикаялы проза жанрында алғашқылардың бірі болып қалам тартқан жазушы Кемел Тоқаевтың қаламгерлік жолы үлкен белестерді бағындыру мен сол жолдағы қиындықтарды еңсерудегі еңбегінен көрінеді. Кемел Тоқаев – 1923 жылы қазанның 2-де Алматы облысы, Қаратал ауданы Кәлпе ауылында дүниеге келген. К. Тоқаевтың өмірге келген уақыты елде ұжымдастыру науқаны мен репрессия жылдарының және жігіттік шағы Екінші дүниежүзілік соғыс кезеңімен сәйкес келді. Қаламгер Кемел Тоқаевтың тұңғышы тәуелсіз мемлекетіміздің туын тігіскен қайраткер, әлемдік деңгейдегі саясаткер, ҚР Президенті Қасым-жомарт Тоқаев өзінің «Әке туралы толғау» кітабында «Өткенге ой көзін жіберіп, тәуелсіз Қазақстанның негізін ерлік еңбекпен қалаған аға ұрпақтың қалай өмір сүргендігін, XX ғасырдың 20-жылдары дүниеге келген құрдастары секілді сол бір аласапыран шақтың бар ауыртпашылығын мойнымен көтерген, қаршадайынан тұлдыр жетім қалып, қайырымы жоқ қатыгез дүниеде тірі қалу үшін тырбанып тіршілік еткен, өз еркінен тыс майданға алынып өмірі жаңа басталған бозбала шағында тағы да ажалмен бетпе-бет келген, соғыстан кейінгі сүреңсіз жылдарды басынан өткерген әкем Кемел Тоқаевтың өмірі мен мақсат-мұраты жөнінде ашық айтып беруді перзенттік парыз санадым», -деп тебіренеді [1, 152-б.].

Екінші дүниежүзілік соғыстың алғашқы жылдары, яғни 1941 жылы 18 жасында алғашқылардың бірі болып қолына қару алып соғысқа аттанды. Шаруа Қызыл Армия қатарына Алматы қаласының Ленин аудандық әскери комиссариатынан шақырылып, бастапқыда бөлімше командирлер даярлайтын сержанттар мектебінде Бішкек қаласындағы әскери училищеде курсын оқып, бітіріп соғысқа аттанады.

1942 жылдың қыркүйегінен 1943 жылдың ақпанына дейін Сталинград майданының 226-атқыштар дивизиясында атқыш, кейіннен бөлімше командирі болып, жаудан Сталинград қаласын қорғаған.

1943 жылдың шілдесінен – 1943 жылдың қыркүйегіне дейін Оңтүстік майданда, кейін 7-гвардиялық танк полкінің құрамында Сталинград, Белорусия, Украина жерлерін азат етуге қатысты.

1943 жылдың қарашасынан – 1944 жылдың ақпанына дейін 1-Украина майданында, ал 1944 жылдың 12 тамызынан соғыстың аяғына дейін 2-Беларусь майдандарында соғысқа қатысқан [2, 14-б.].

Майданда түрлі әскери жорықтарға қатысып, ұрыста өте жауапты, табанды қасиеттерімен, батыл іс-әрекетімен, өжеттілігімен көзге түсіп, неше мәрте қанды ұрыстарда ерліктің үлгісін көрсете алды. Сол үшін бірнеше ерлік медальдарымен де марапатталды: I, II дәрежелі Отан соғысы ордендерімен, екі мәрте «Ерлігі үшін» медалімен және басқа да КСРО медальдарымен марапатталды [3, 375-б.].

Қайратың жанып, үзілмейтін үмітке ілесіп, ана сүтімен, әке қанымен дарыған тектіліктің арқасында табиғатынан еңбекқор жан өз өнерін үнемі жетілдіріп отырып, айналасына жақсылық істеуге, төңірегіне нұрын мол шашуға тырысты. Елге аман-есен оралған соң, өмірінің жаңа белесі – бала күнгі арманы жолында білім майданын түседі. Қазіргі әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университетіне оқуға қабылданып, оқудың соңғы курсына «Лениншіл жас», кейіннен «Қазақстан пионері», «Социалистік Қазақстан» секілді ірі газеттерде өзінің алғашқы «жазушылық мектепте» еңбек жолын бастайды. Аталған оқу орнында Ұлы Әуезовтың алдын көріп, кеменгер жазушыны өмір бойы үлгі тұтқан К. Тоқаев журналистика мен әдебиетке жас болса да үлкен өмір мектебінен өткен салмақты дайындықпен келген [4, 6-б.].

Газеттерде әдеби қызметкер болып басталған жұмысы үлкен тәжірибе мектебіне айналады. Қаламы қарымды жазушы ретінде елге танылып, қазақ әдебиетіне жаңа серпін алып келді. Әлемдік әдебиетте ертеден келетін оқиғалардың болғаны талас тудырмайды. Десе де, әлемдік әдебиетте ертеден қалыптасқан бұл өз алдына бөлек жанрдың барлық ерекшеліктері мен талабын сақтай отырып жазылған шығармалар тобы ұлттық әдебиетте жазушы Кемел Тоқаевтың қаламынан шықты десек қателеспейміз [4, 6-б.].

К.Тоқаевтың детектив жанрында жазған дүниелері ой ұшқырлығымен, жағдаяттың керемет сипатталынуы, сөздердің өзара керемет үндестігімен де ерекшеленеді.

К.Тоқаев соғыстың қасіретін суреттейтін түрлі шығармалар жазып, соғыс шындығын басқа қырынан көрсетуге тырысты. Жазушының қаламгерлік жолдағы басты ерекшелігі – соғыс шындығын бүкпесіз астарлап шебер суреттей алуында.

Кемел Тоқаевтың соғыс тақырыбына қатысты шығармалары қазақ әдебиетінде «детектив» жанрымен үндесіп, жаңаша сипат алды. Әйтпесе, шетел әдебиеті мен әдеби энциклопедияларда ғана кездесетін «детектив жанры» туралы ақпарат XX ғ. екінші жартысында Кемел Тоқаев атымен егіз ұғым ретінде қалыптасып, ұлттық сипатта «шытырман оқиға» болып жаңаша бағыт алды. Шетелдік көркем әдебиет пен кинематография саласында «детектив» жанры XIX ғ. бері танымал бағыт ретінде көрініс тапқан. Бұл термин латынның «detego» - ашу деген мағынасында, яғни мән-жайды анықтау мен жұмбақтың шешімін табуды мақсат процесі ретінде танымал.

Бүгінгі таңда әдебиетте жазушылардың назарынан тыс қалған бұл жанрды елімізде жаңаша сипатта дамытып, өз шығармашылығында қолдана алған Кемел Тоқаевтың еңбегі ерекше деді. Ол қазақ әдебиетінде жаңаша бағыт «детектив» жанрын аса жоғары деңгейге көтеріп, сапасын арттырды. Осы негізде қарастыра отырып, К.Тоқаевтың қаламгерлік жолының қалыптасуы мен қазақ әдебиетіндегі детектив жанрының негізін салушы ретіндегі еңбегі жоғары бағаға лайықты. Автордың детектив жанры бойынша жазған көлемді шығармалары орыс, ағылшын тілдеріне аударылып, шет ел оқырмандары арасында да танымалдылыққа ие болды.

Қазақ әдебиетінде К.Тоқаев шығармашылығын зерттеу арқылы оның жаңа сипаттағы қазақ әдебиетінің қалыптасуы дәуірінде әдеби күрестің бел ортасында болғандығын айқындай аламыз. Қаламгер өзіндік үні мен шығармашылық ерекшелігі арқылы қазақ әдебиеті классиктері плеядасы арасынан өз орнын мәңгіге тапты [5, 7-б.].

Мақсаты мен міндеттері: К. Тоқаевтың қаламгерлік жолының қалыптасуының алғышарттары мен «детектив» жанрында дәстүр сабақтастығын берек сақтай алу ерекшеліктерін зерттеу. Осы мақсатқа жету үшін келесідей міндеттерді орындаймыз:

–К.Тоқаевтың тұлғалық-қаламгерлік жолының қалыптасуына қатысты ғылыми еңбектер мен мерзімді басылым беттеріндегі ғылыми мақалаларға талдау жасау;

– К.Тоқаевтың өмір жолы мен шығармашылығына «тарихи тұлғатану» бағытында зерттеулер жүргізу;

– К. Тоқаевтың қаламгерлік-тұлғалық жолының қалыптасу кезеңдерін анықтау;

– К.Тоқаевтың әдеби шығармаларының өзіндік ерекшелігін талдай отырып, оның қазақ әдебиетіндегі жаңа бағыт «детектив» жанрының негізін салушы ретіндегі рөлін бағалау.

Материалдар мен әдістер. Үнемі үрдістік дамуға ұмтылып отыратын қоғамның тынысына өздерінің ой-интеллектісімен, шығармашылығы мен нақтылы тұжырымдарымен ықпал ететін, сондай-ақ оның алар бағытына да әсер ете алатын негізгі күш – зиялылар қауымы. Сондықтан да зиялы қауым өкілінің тарихын зерттеу, оның шығармашылық жолының қалыптасуын, сол арқылы оның әдебиетке қосқан үлесін саралай отырып зерделеу, тағылымдық жақтарын ашып көрсету, бағалау маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Тұлғаның қоғамдағы алар орны мен оның шығармашылығына қатысты мәселелерді жан-жақты ғылыми зерделеу қажеттілігі туындайды. Соңғы кезде ғылымтануда «тарихи ғұмырнама», «тарихи тұлғатану» терминдері ресми түрде жариялыққа ие бола бастады. Бұл түсініктердің маңыздылығы тарихнамада қалыптасып келген жұмыстардың маңызды бір саласы ретінде жалпы ағымнан ерекшелік қарастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан да тарихи үрдістердің қай саласын қамтысаң да ғұмырнама жанрының өзіндік орны бар, әсіресе, рухани өмірден сөз қозғаған тұста, жеке шығармашылық бастама алдыңғы орынға қойылса, ол анағұрлым жемісті болмақ.

Талқылау. К.Тоқаевтың қаламгерлік жолының қалыптасуына қатысты мәселеде «Тарихи тұлғатану» жанры бойынша зерттеулерді ұсынамыз. Бұл жанр бойынша тек бір тұлғаның өмірі мен қызметін ғана емес, сол негізде тұтас бір қоғамның тарихын зерттеуге мүмкіндік болады. К.Тоқаевтың қаламгерлік жолының қалыптасуында оның өз еңбектерін сараптау ғана емес, жазушының өскен ортасы, әріптестері мен ұстаздарының ой-пікірлері мен тұжырымдары басшылыққа алынады. Сонымен қатар, аса маңызды дерек ретінде мемуарлық басылымдар да қолданылды. Мемуарлық деректер сипаты жағынан субъективті болып келгенімен, зерттелу объектісі болып отырған дәуірді барлық болмысымен тануға және сол қоғамның өзіндік ерекшеліктерін жаңғырған бейнелі сипатта көрсетуге мүмкіндік береді. Осындай мазмұндағы материалдар маңызды да қажеттілігімен сұранысқа ие бола алады, себебі кез-келген зерттеуші тарихи үрдістерді зерттегенде және талдау мен сараптама жасағанда оның ретроспективалық жағынан қарастырады. Осы негіздегі еңбектер қатарында Қ.-Ж. Тоқаев, С.Құлман, Х.Әлжановтың, Н.Әлдібаев, С.Қирабаев, Б.Рамазанова, А.Қырықбай, М. Қожахметова, Б.Айжігітов сынды тұлғалардың жеке зерттеулері мен естеліктері бар. ҚР Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың әке туралы естелігінде оның балалық кезеңіндегі қиындықтары мен шығармашылығы туралы мәліметтер береді. Ал Қ.Тоқаевтың детектив жанрында тұңғыштардың бірі ретіндегі жалпы шығармашылық жолдағы, тұлғалық-азаматтық бейнесіне қатысты белгілі қаламгерлердің естеліктері «Өнегелі өмір» сериясы бойынша жарияланды.

Сонымен қатар, белгілі әдебиетші, ғалым Серік Қирабаевтың «Өмір тағылымдары» атты елімізге белгілі жазушылар мен ғалымдар және қоғам қайраткерлері туралы жазған естелік кітабында Кемел Тоқаевқа қатысты толыққанды зерттеу ұсынады [6, 19-б.].

Кемел Тоқаевтың өмірі мен шығармашылық жолына арналған зерттеулерге Б. Рамазанованың «Елім деп соққан жүректері», Б.С. Айжігітовтың «Кемел ағаның аманаты» т.б. еңбектерді жатқыза-мыз.

Қ.Тоқаевтың қазақ әдебиетіндегі детектив жанрын өз шығармашылығында қалайша игеріп қолданғаны, өз тарапынан әдеби жаңалық енгізгендігі Тәуелсіздік дәуірінде әдебиет тарихшылары, әдебиеттанушы ғалымдар тарапынан арнайы сөз бола бастады. Мысалы, белгілі әдебиеттанушы Ә.Әліакбар: «Иә, «Түнде атылған оқ», «Қастандық», «Арнаулы тапсырма», «Сарғабанда болған оқиға», «Таңбалы алтын» хикаяттарын, «Соңғы соққы», «Солдат алысқа кетті» және «Ұясынан безген құс» романдарын өмірге әкелген Кемел Тоқаев қазақ әдебиетіндегі детектив жанрының көшбасшысы аталды деп пікір білдірді [7, 8-б.].

Зерттеу нәтижесі. Кемел Тоқаев – журналист, мемлекет қайраткері, Екінші дүниежүзілік соғыстың ардагері. 1923 жылы Алматы облысы, Қаратал ауданында дүниеге келген. Алғашында ауылдағы орта мектепте білім алады. 1931-1932 жж. ашаршылық кезінде тағдыр тауқыметімен Бішкекке бас сауғалап, сол жақта ата-анасы мен қарындасынан айырылады. Ағасы Қасым екеуі балалар үйінде тәрбиеленеді. Зұлмат кезеңнің небір тауқыметін көріп өскенімен, оқу-білімге деген құштарлығының арқасында кездескен кедергілерден мойымай өтуге жетелейді. Білім жолындағы алғашқы баспалдағы орта мектепті осы жерде оқиды. Бішкектегі әскери училищеден бірден

Сталинград майданының 226-атқыштар дивизиясына, кейіннен Оңтүстік Батыс, I-Украина, II-Беларусь майдандарында соғысқа қатысады [8, 5-б.].

К.Тоқаевтың қаламгерлік-тұлғалық жолындағы қалыптасуын бірнеше кезең бойынша:

- балалық шағы (интернатта білім алған кезең);
- студенттік шағы;
- журналистика, жазушылық кезең;
- детектив жанры;
- қазақ кионасындағы режиссерлік сала бойынша қарастыруға болады.

К.Тоқаевтың қаламгерлік жолының қалыптасуының алғашқы кезеңіне оның бала кездегі интернатта алған білімінің үлкен әсері болғаны анық. Бұл туралы оның ұлы ҚР Президенті Қ.-Ж. Тоқаевтың «Әке туралы ой-толғау» атты кітабында: «Ол оқуға деген ықыласымен, алғырлығымен ерекшеленіпті. Әсіресе, қазақ тілі мен әдебиеті сияқты пәндерден үлгерімі жақсы болған. Мектепте оқып жүргенде әкем Абайдың шығармашылығымен танысып, ұлы ақынның дана туындыларын ерекше жақсы көрді» [1, 114-б.], – деп әкесінің жазушылық жолдағы алғашқы қадамының бастауын осылай көрсетіп береді. Әрине, өмірдің қиын кезеңінде оқуға деген ынтасының арқасында ғана өзінің тұлғалық жолын ерте жастан қалыптастыра алғандығын көруге болады.

Қаламгерлік жолының қалыптасуында кәсіби білімнің керегі анық. Оның кәсіби түрде білімін жетілдірудегі оқу жылдары С.М. Киров атындағы мемлекеттік университетпен тығыз байланысты еді. М.С. Киров атындағы мемлекеттік университеті – Қазақстан үшін мамандар даярлау мақсатында 1934 жылдың 15-қаңтарында ашылған болатын.

1940 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің (қазіргі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ) тарих-филология факультетінің журналистика бөліміне оқуға қабылданып, 1948 жылы оқуын аяқтайды. Өзінің журналистика саласындағы кәсіби білімін алудағы ынтасының жоғары болуына біріншіден, университеттегі оқытушылардың мықты болуымен байланысты болды. Себебі, қазақ әдебиетінің классигі Мұхтар Әуезовтің дәрістерін тындау шығармашылық жағынан биікке көтерілуіне әсерін тигізсе, екіншіден кейінгі кезеңдегі шығармашылықпен айналысуына көмегі болған орыс тілін терең меңгеруі еді. Орыс тілін өз ана тіліндей меңгерудегі барлық қиындықтарды еңсере отырып, оны кәсіби түрде үйреніп алады. Ол болашақта екі тілде де көптеген шығармаларды жазуына әсері болды.

Студенттік кезеңіндегі келесі бір жемісті қадамы оның өмірінде маңызды орын алған белгілі адамдармен танысып, өмірлік дос, бауыр болып араласуында. Себебі, соғыстан кейінгі жылдары Қазақстанда ұлттық мәдениет өрлеу үстінде болды және әлемдік деңгейге көтерілді. Танымал қалам шеберлерінің І.Есенберлин, Ә.Тәжібаев, Ж.Молдағалиев, Ә.Нұрпейісов секілді жазушылардың көркем шығармалары жарық көре бастады.

Кемел Тоқаевтың шығармашылық жолдағы келесі кезеңі облыстық, республикалық газет-журналдарда еңбек етуімен байланысты болды. Оның шығармашылық жолы Жамбыл облыстық газетінде әдеби қызметкер ретінде басталады. Бұл ұжымда 1 жылға жуық қызметі етіп (07.1948-02.1949 жж.), 1949-1953 жж. «Лениншіл жас» газеті редакциясында студенттік жастар бөлімінің меңгерушісі болып жұмыс жасайды. Осы кезде оның жеке әңгімелері мен повестері жарық көре бастайды.

1953 жылдың наурызынан бастап «Социалистік Қазақстан» редакциясында әдеби қызметкер, жауапты редактор болып қызмет атқарады. «Қазақстан пионері» газетінде қызмет еткен жылдары балаларға арнап шағын әңгімелер мен очерктер жариялап тұрады. Пионерлерге арналған газет-журналдың мақсаты – балаларға арналған көркем туындылар мен очерктер жариялау. Осы редакцияның мектеп оқушыларына арнап шығаратын «Қазақстан пионері» атты газетте редактор болып қызмет атқарған кезінде онымен 1953-1958 жж. бірге қызметте болған досы белгілі зерттеуші-ғалым С. Қирабаев келесідей естелігін жазады. Онда: «Кемел Тоқаевпен 1953-1958 жж. бірге қызмет істедім. Мен «Пионер» деген журналдың редакторы болып істеп жүр едім. «Лениншіл жас», «Ленинская смена» деген жастар газеттерімен бәріміз Комсомолдың орталық Комитеті орналасқан үйдің (қазіргі Абылай хан мен Әйтеке би көшелерінің бұрышы) жоғарғы қабатында тұратынбыз», -деп К.Тоқаевпен бірге атқарған қызметі туралы мәлімет береді [6, 406-б.].

К.Тоқаев «Пионер» газетіне алғашқы шығармаларын жариялай бастады. Себебі, Қазақстан журналистикасының ардагерлері 1950-жылдардың өзінде бұл газетті өзіндік мінезі бар танымал басылым ретінде мойындайтын. Республиканың қазақ мектептерінде ол қолдан қолға көшіп жүрді, балалар қоғамдық өмірдің күрделі мәселелерін жаңаша жазған газеттегі жарияланымдарды қызыға оқитындай болды.

К.Тоқаевтың алғашқы шығармалары 1954 жылы жарыққа шыға бастады. Ол кезде әдебиетке жаңа келген жастар, көбінесе, балалар туралы жазып, «Пионер» журналына жариялайтын. К. Тоқаевтың балалар өміріне арнап жазған «Жұлдызды жорық» (1954 ж.), «Қыс қарлығашы» (1955 ж.) атты әңгіме-повестерінің жинақтарына кірген шығармалары осы «Қазақстан пионері» журналында жарияланды. Аталған шығармалары детектив жанрына әлі көше қоймаған сәттегі республика пионерлерінің өмірінен алынып жазылған кітаптары еді. Осы кезеңде К. Тоқаев шығармашылығында әлі де оқырман үшін қызықты тақырып іздеп, ой құшағында жүрген кезі еді. Оқырман үшін қызықты тақырып, яғни «детектив» жанрына көшу, осы жанрдың алғашқысы болу әрине оңай емес еді.

Қаламы ұшталған, ұйымдастырушылық қабілетімен танылған, өмірдің әр саласын терең зерттеп, шебер жаза білетін журналист-жазушы «Социалистік Қазақстан» газетінде жауапты хатшы, редколлегия мүшесі болып тағайындалады. «Социалистік Қазақстанға» ауысқаннан кейін оның шығармаларына тақырыбы өзгереді. Ол милиция қызметкерлерінің қылмыскерлерге қарсы күрестегі ауыр еңбегін көрсететін кітаптар жазуға бет бұрады. Бұл – біздің әдеттегі өмірімізден өзгеше, құпиясы мол, адамдардың психологиясы мен іс-әрекеті де күрделі сала. К.Тоқаев соларды жалықпай зерттеді. Қылмыскердің жасырынуы мен оны іздеушілердің табанды күресінің детективтік сырына қанықты. Милиция қызметкерлері мен чикистер арасынан достар тапты. Солардан мәліметтер алып, шығармаларын деректі негізгі құрды. Сөйтіп ол қазақ әдебиетінде бұрын болмаған детективтік әдебиеттің бастаушысы, негізін салушысы болды [6, 407-б.].

«Социалистік Қазақстандағы» қызметте 1960 жылға дейін еңбек етіп, Қазақ КСР Жоғарғы кеңесінің «Жаршысына» қызметке ауысады, бұл мекемеде 1977 жылға дейін, яғни 17 жыл еңбек етеді [9, 165-б.]. 1980-1984 жылдары Қазақстан Жазушылар одағының әдеби кеңесшісі болды.

Қаламгерлік жолының келесі кезеңі – шытырманды детектив саласындағы туындылары еді. Ол алғашқылардың бірі болып детектив жанрын қазақ топырағына жерсіндірді. Кемел Тоқаев осы жанрдағы шығармалары арқылы мүлдем таныс емес әлемге түреннен жол салып, оны қазақы қалыпқа құйды. Детектив жанры – оқиғалар мен қылмыстық жағдайларды зерттеу мен кінәлілерді іздеудің шым-шытырық жолдарын суреттейді.

Детектив – шытырман оқиғалы сюжетке құрылып жазылған шығарма. Ал көркем әдебиеттің байыпты сыншылары, тіпті, байсалды прозаны қаузап жүрген қаламгерлер де бұндай үрдіспен өмірге келген туындыларды талдап, сыни айналымға кіргізуге онша ықыласты да бола бермейді. Оған себеп – бұндай шығармалардың басым бөлігінде шытырман оқиға алдыңғы қатарға шығып кетіп, кейіпкер образының солғын суреттелуі, әлеуметтік-моральдық тартыстардың аздығы, идеялық-эстетикалық астарлардың жоқтығы, мәтін тілінің қасаңдығы, шынайы бейнелі суреттердің кездесе бермейтіндігі.

Оның қаламынан туған «Соңғы соққы», «Қызыл комиссар», «Қылмыскер кім?», «Сикырлы сырлар» атты бірнеше пьесалары шытырман оқиғалы детектив жанрында жазылған. Жазушының осы жанрды басынан бастап биік шыңына дейін көтерудегі басты ерекшелігі оның өмірімен тікелей байланысты болуында және кейіпкерлерінің өзімен ұқсас болуы еді. Қаламгердің «Жұлдызды жорық», «Болашақ туралы ойлар», «Түнды атылған оқ», «Арнаулы тапсырма», «Сарғабанда болған оқиға», «Таңбалы алтын», «Ұясынан безген құс» секілді туындылары өз оқырмандарын тауып, жоғары бағаға ие болған туындылары еді [10, 67-б.].

Алғашқы әңгімелер жинағы 1954 жылы «Жұлдызды жорық» деген атпен жарық көрген жазушының бұдан кейінгі кітаптарының бәрі де өзінің сүйікті жанрында жазылған дүниелерден тұратын. Атап айтқанда, «Қыс қарлығашы», «Болашақ туралы ойлар», «Ұясынан безген құс», «Солдат алысқа кетті», «Қастандық», «Сарғабанда болған оқиға» тәрізді хикаят-романдарының қай-қайсысы да өз оқырманын тапқан шығармалар [11, 7-б.].

Алғашқы кітабы «Тасқын» деген атпен 3 жылдық еңбек нәтижесінде жарыққа шықты. Бұл кітаптың негізгі мазмұны – милиция қызметкерлерінің ауыр еңбегі. «Тасқын» атты көркем туындысы тек қазақ ғана емес, Қырғызстан, Өзбекстан, Моңғолия оқырмандарының да жүрегіне жол таба алды. Шындығында, бұл кітапқа дейін қазақ әдебиетінде осы тектес туындылар болмаған тәрізді. Жанрды сәтті таңдау, қиын тақырыпты шеберлікпен игеру, роман фабруласының оңтайлы болу – осылар кітапқа табыс әкеліп қана қоймай, оның қазақ әдебиетіндегі орнын да анықтап берді және К. Тоқаевты «қазақ детектив жанрының» негізін қалаушы ретінде тани бастады.

Артынша жазушының кеңес чикистері тақырыбына арналған 10-нан аса кітабы «Қыс қарлығаштары», «Болашақ туралы ойлар», «Түнде атылған оқ» повесі «Ұясынан безген құс», «Соңғы соққы», «Солдат соғысқа кетті» іспетті басқа да романдары қазақ және орыс тілдерінде басылып шықты [12, 5-б.].

Кеңес өкіметінің идеологиялық талаптарымен қарапайым оқырманның талап-тілегі үнемі үйлесе берген жоқ. Оқырман қашанда өзінің рухани сұранысын сусындатуға ынталы. Осы жағынан келгенде К. Тоқаев кітаптары қолдан қолға тимей, қызығушылықпен оқылатын. Таралымы да мол болатын. Тіпті әрбір кітабы оқырманның сұранысы бойынша 5-6 реттен басылып шығатын. Мұның дәлелі ретінде детективтік дүниені тек қасаң көздермен емес, көркем тілмен де өрнектеуге болатынын К. Тоқаев шығармалары дәлелдей алады. Олардың біразы орыс тіліне аударылып тарады. Шығармаларының тиражының молдығы жағынан Кемел қазақ жазушыларының алдыңғы легінде болды. Ә. Нұршайықов айтпақшы: «Кемел Тоқаев қазақ жазушыларының ішіндегі оқырманы ең көп қаламгерлердің бірі болды. Өзі таңдап алып, негізін қалаған детективтік жанрада алдына жан салған жоқ», -деп қазақ әдебиетінің тарихында бұрын-соңды болмаған детектив жанрының негізін қалап, оны жоғары дәрежеде оқырмандарының сезім пернелеріне жеткізе білген жазушының талантты өз заманында-ақ еліміздің кеңістігінен асып, әлем жұртшылығын да мойындатқаны шындық [13, 5-б.].

Жазушының осы жанрадағы туындыларының өзіндік сипаты келесідей: кейіпкердің адами болмыс-бітімі мен мінез-құлқының қоса ашылып отыруы. Болған оқиғалар негізінде туған Кемел кітаптары әртүрлі үлгіде жазылған. Жазушы көбінесе кейіпкерлер мен жер аттарын өзгертіп пайдаланды. Сонымен бірге болғанына ұзақ уақыт өтіп кеткен фактылар мен кейіпкерлерді өзінің шын атымен көрсеткен кездері де болған. Осындай бір фактының Кемелдің қызметі мен тағдырына да әсер еткен. Бұл туралы жазушы С.Қирабаевтың естелігінде: «Революция кезінде шетелге қашып кеткен адамның кейін шекарадан өту кезінде ұсталып сотталғанын, оны ұстаудағы чекистердің ерлігін жазған еді. Одан бері көп уақыт өтті ғой, ол адамдар тірі емес шығар деп өз атымен жариялап жібереді. Кейін оның жоқтаушысы табылып, Жоғарғы кеңестегі абыройлы қызметінен айырылады» [6, 408-б.].

Жазушы Қазақстан Жазушылар Одағы мен Қазақ КСР Ішкі істер министрлігі милиция мен чекистерге арналған таңдаулы шығармалар байқауында 1956, 1972, 1977 және 1980 жылдары бас бәйгені жеңіп алып, 4 рет лауреат атануы үлкен мәртебе мен осы саланың хас шебері екендігін білдіреді. Милиция қызметкерлерінің жанқиярлық еңбектерін бейнелеген көркем туындылар жазғаны үшін «Милиция қызметінің үздігі» белгісімен марапатталды. Оның осы саладағы романдары, повестер мен әңгімелері қатыгез қылмыскерлердің шынайы бейнесін, портретін, сөйлеу мәнерін, диалог құруын жан-жақты берген.

К.Тоқаевтың суреткерлік биік деңгейге көтеріліп, шиыршық атқан аса шебер үлгіде жазылған көлемді туындысының бірі – «Солдат соғысқа кетті» романы. Қанға бөккен майдан даласы жан-жақты суреттеліп, ара-арасында солдат күнделігімен тұздықталып отыратын бұл көлемді туындыны көкірегің ыза-кекке толып, қызынып, бұрқанбай оқу әсте мүмкін емес [14, 246-б.]. Автор аталған көлемді шығармасы арқылы соғыстың шынайы шындығы мен Отанын қорғауға аттанған солдаттың өмір мен ажал алдындағы қызыл вагонмен аттанған сәтінен басталады. Автордың осындай сарында жазылған шығармалары детектив жанрының негізін салушы, нағыз шебер талант екендігін дәлелдеп тұрады.

К.Тоқаевтың осындай жанрада, бірақ кеңестік чекистердің өмірі мен күресіне арналған «Соңғы соққы» романының да жазылуы ерекше. «Чекист» термині кеңестік кезеңнің өзінде тар мағынада «Контрреволюцияға қарсы күрес жөніндегі Бүкілресейлік төтенше комиссия» деп берілді. Демек, автордың бұл шығармасы төтенше жағдайларда большевиктерге қарсы күресті ұйымдастырушыларды жазалаудағы кеңестік чекистерге арналды. Сонымен қатар, кеңестік төтенше комиссия өкілі, чекист Қ. Чанышевтің өмірі мен күресінің негізгі кезеңдерін басты оқиға ретінде алады.

Детектив жанры бойынша оның еңбекқорлығы мен табандылығының дәлелі Қ. Қайсеновтың естеліктерінде берілген: «Маған үйір болып, табандылық танытып, мен туралы қазақша, орысша кітап жазған Кемел Тоқаевтың еңбегін жоғары бағалаймын». Осы естеліктің жазылуына К. Тоқаевтың соғыс тақырыбына қатысты кітаптың сюжетіне қажетті мәліметтер алу үшін Қ. Қайсеновпен бірге Украинаға дейін барып, партизан достарымен кездесіпті. Украина сапары туралы партизан Қасым Қайсенов естелігінде «сол сапарда біз соғысқан жерлерді, сондай-ақ фашистер басып алған елді мекендерді, соғыс тұтқындары азап шеккен лагерьлер орындарын көрдік. Партизандармен түнұзақ көз ілмей әңгімелесіп, материал жинайтын. Тіпті, менен естігендерін басқалардың айтқан әңгімелерімен салыстырып, ой елегіне салып елеп-екшеп отыратын», -деп көрсетеді [15, 9-б.]. Бұл сапары барысында К. Тоқаев партизандар өмірі туралы жазылған «Арнаулы тапсырма» атты қазақ тіліндегі кітабын жазып шығады. Кітапта адам, жер, село-қала атаулары еш өзгеріссіз тек Қ. Қайсеновтің есімі «Қали» деп өзгертіледі. Осылайша,

жазушының детектив жанры бойынша жазған шығармалары мен оның талантын украиналықтар да мойындаған еді.

Шығармаларында соғыс жылдарының сұрапыл кезеңдерін көрсете білген Кемел Тоқаев баспасөзге жаңа леп әкелді. Оның қаламынан туған детектив жанрындағы шығармаларының бәрінде де құқық қорғау органдарының қауіпті қызметі, жұмыс тәсілі, ізденіс әрекеттері, қалың көпшілікпен байланысты айтылады, әңгіме желісі оқушысын өзіне тартып алады. Бір жағынан ішкі істер қызметкерлерін, шекара сарбаздарын жауынгерлік, патриоттық сезімге баулыса, екінші жағынан, кәсіби салиқалы ойға жетелейді, мамандықтарын шындай түсуге меңзейді.

Романдарын оқу барысында соғыстың қатыгез кескінін көрсететін батылдық көріністер сол бір қанды жылдарға қарай жетелеп әкетеді. Қарапайым әскерилер мен командирлердің ерлік қимылдарын шиыршық атқан оқиғалар арқылы суреттер соғыс шындығынан алшақ кетпеген. Шығармаларында адам сенгісіз ерлік жасап жатқан кеңестік идеялогия емес, кейіпкердің бойында табиғилық басым болып келеді. Майдан рухын аңғартатын ситуациялар мен оқиғалардың дамуы да логикалық тұрғыдан да психологиялық тұрғыдан да сендіре алады.

К.Тоқаев детектив жанры бойынша жазылған туындыларында өзінің детективші қаламгер екенін еріксіз салып отырады, оқиғаны ширықтыруға қызмет ететін, былайша айтқанда бестселлер жанрына тән жұмбақшылдық сипаттағы үлгілер де жоқ емес. Ұлы Отан соғысына арналған прозалық туындыларында басымдық идеялық астарына соғыс жағдайындағы әділетсіздік көріністерін, ұлтаралық түсініспеушілік сияқты шетін мәселелерді де кіргізіп, жаңаша сипатта береді [11, 7-б.].

Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жауынгерлердің ерен ерліктерін шынайылықпен суреттеген жазушының шығармалары – халқымыздың ғасырлар бойы маңызын жоймайтын рухани қазынасы әрі бірегейі бола берері анық [14, 3-б.].

Қазақ әдебиеті әлемінде тосындау болып көрінген детектив жанрының іргесі беки түсуіне бар күш-жігерін жұмсап, осынау тың бағыттың сапасын аса жоғары деңгейге шығарды. Сол биіктен ешбір аласармай, жазушылық кәсібіне көлеңке түсірмей, жауапкершілік жүгін абыроймен көтеріп, өскелең ұрпаққа шынайы шеберлік үлгісін көрсетті [16, 7-б.].

Қазақстан қоғамы 1980-жылдары қозғалысқа түсе бастады, өйткені келе жатқан өзгерістер дауылы біздің республиканы айналып өтіп кетуі мүмкін емес еді. Кемел Тоқаев Қазақстанның қоғамдық-саяси өмірінде орын алған 1986 жылдың трагедиясынан 1 ай бұрын дүниеден өтті [17, 400-б.].

1995 жылы республика Үкіметінің шешімімен Үштөбе қаласының №1 орта мектебіне Кемел Тоқаев есімі берілді. Осы мектептің директоры В.Г. Спиродонованың бастамасымен аталған білім ордасында К. Тоқаевқа арналған музей ашылды. Ал 2003 жылдың 31 тамызында аталған мектептің алдында К. Тоқаевтың қоладан жасалған ескерткіші ашылды.

Ғасырда сирек туатын тума талант иесі Кемел Тоқаевтың өмірі мен еңбек жолы, шығармашылық ізденісі, артына қалдырған мол мұрасы мақаланың жаңашылдығына арқау болды.

Қорытынды. Қазақ әдебиеті тарихында белгілі тұлғалар қатарында өз шығармаларымен өшпес із қалдырған зиялы қауым өкілдері тұр. Олардың арасында Кемел Тоқаевтың есімі қарымды қаламгер, журналист әрі детектив жанрының майталманы ретінде қалды. Ол детектив жанрындағы шығармалары арқылы әскери сала мамандары мен енді өсіп келе жатқан өскелең ұрпақты патриоттыққа, отансүйгіштікке баулыды. Сонымен қатар, шытырман оқиғалы шығармалары арқылы өз оқырмандарын қызықтырып, жалықтырмайтыны мен жаңашылдығымен ерекшеленді. Оның әр жылдары шыққан повестері мен романдары оқырмандары тарапынан жоғары бағаланған болатын.

Кемел Тоқаевтың әлем әдебиетіндегі шытырман оқиғалы, қызықты сюжетті әрі оқырмандар үшін тартымды болған детектив жанры бойынша жазылған шығармаларында қылмыскер әрекеті анық тексеріліп, түрлі талдау-салыстырулармен қылмыс бағытын анықтап беріп отырады. Бұл ретте К. Тоқаевтың тамаша суреткерлігі оның әлемдік және қазақ әдебиетіндегі детектив жанрының өзіндік ұқсастығы мен ортақ тұтастарын барынша толық сипаттай алған. Мұндай ерекшелік жазушының әрбір шығармасында оқиға мен кейіпкерлерді өз өмірімен байланыстыра отырып, дамытқан және айрықша мән берген. К. Тоқаев шығармаларының басқа шығармалардан ерекшелігі, заманның көлеңке тұстарын келелі мәселелерін барынша шынайы суреттеп, оқырманға дәл, анық жеткізе білген. Қазақ әдебиетінің детектив жанрындағы туындыларды уақыт талабына орай ғылыми-теориялық зерттеулер аясында жаңаша зерделеп, жан-жақты қамтып қарастыру өзекті мәселе, әрі бүгінгі ғылымның алдында тұрған келелі міндеттердің бірі [18, 207-б.]. Кемел Тоқаевтың шығармашылығындағы «Түнде атылған оқ», «Сарғабанда болған оқиға»,

«Қастандық», «Таудағы жаңғырық» повестері арқылы жастарды Отан алдындағы парызын, адалдығы мен әділдігін насихаттауға бағыттады. Шығармаларының негізгі арқауы шынайы өмірден алынған оқиғалар желісі мен шытырман оқиғаларға негізделді. Сол үшін де К. Тоқаев шығармалары отандық және шет елдік оқырмандары тарапынан үлкен сұранысқа ие болды.

К.Тоқаевтың туындылары қазіргі қазақ прозасындағы дәстүр сабақтастығын берік сақтай алғанымен ерекше құнды. Жазушы өз туындыларында қарапайым халықтың тұрмыс-тіршілігін, рухани-танымдық қырларын, әлеуметтік болмысын, жастардың жаңалыққа, болашақ өмірге деген ұмтылысын, олардың өнер мен салт-дәстүрге деген көзқарастарын қисынды іс-әрекеттер арқылы көрсетеді. Деректі әдеби шығармалардың тақырып нысанына өмір шындығының нақты тұлғалары, оқиғалары алынады. Оның қалдырған мол мұралары әдебиетіміздің телегей-теңіз шалқарына қосылған рухани байлық.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев Қ.-Ж. Слово об отце: монография. – Алматы: Жібек жолы, 2018. – 256 с.
2. Арин А. Писатель, воин, гражданин // Казахстанская правда. – 2013. – 11 октября. – С. 14-15.
3. Қантай С. Детектив шыңына шыққан // Өнегелі өмір. / Құраст. Д. Смайыл. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 401 б.
4. Алдамжаров Б. Детектив жанрының қарлығашы // Ана тілі. 2006, 28 желтоқсан. №52. – 6 б.
5. Бейілхан Е. Ақиқат пен арманды қабыстырған қаламгер (Кемел Тоқаевтың шығармашылығы жөнінде бірер сөз) // Заң газеті, 2021. 24 тамыз. №67(3392). – 7 б.
6. Қирабаев С. Өмір тағылымдары. Естеліктер. – Алматы: Білім, 2006. – 480 б.
7. Әліәкбар Ә.-С. Қазақтың Конан Дойлы және бүгінгі қазақ детективінің жай-күйі // Қазақ әдебиеті. 31.08.2018. – 8 б.
8. Өнегелі өмір / ред. Басқ. Ғ.М. Мұтанов / Құраст. Д. Смайыл. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 401 б.
9. Рамазанова Б.Р. Елім деп соққан жүректері. Ойтолғау. – Алматы, 2006. – 240 б.
10. Жунусова А.К. Кемел Тоқаев – детектив жанрының атасы // Қазақ тілі мен әдебиеті. №10, 2021. – 66-71 бб.
11. Ақыш Н. Соғыс шындығының ұшқындары // Қазақ әдебиеті, 2015. – 8 мамыр. №17-18. – 7 б.
12. Айтжанбай Г. Текті буыннан шыққан тұлға // Айқын, 2014. – 30 сәуір. – 5 б.
13. Нұршайықов Ә. Дос // Егемен Қазақстан, 2003. 7 наурыз. №54-55. – 5 б.
14. Айжігітов Б.С. Кемел ағаның аманаты. – Алматы, 2021. – 284 б.
15. Қайсенов Қ. Кемел кемел шағында еді // Қазақ әдебиеті, №49. – 3 желтоқсан. – 9 б.
16. Ескендір Қ. Қазақ детективінің ізашары // Егемен Қазақстан, 2014. – 26 сәуір. – 7 б.
17. Азамат: Кемел Тоқаев: өмірі мен тағдыры. – Алматы : Парасат, 2003. – 431 б.
18. Жунусова А.К., Тұрысбек Р.С. Әдебиеттегі детектив жанры және Кемел Тоқаев шығармашылығы // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. No 3(140)/2022. – Б. 200-208.

Reference:

1. Toqayev Q.-Zh. Slovo ob otce [A word about the father]. Almaty, 2018. 256 s. [in Russian]
2. Arin A. Pisatel', voyn, grazhdanin [Writer, warrior, citizen]. Kazhastanskaya pravda. 2013. 14-15. [in Russian]
3. Qantai S. Detektiv shynyna shyqqan [The detective climbed to the top]. Onegeli omir. Almaty, 2018. 401 b. [in Kazakh]
4. Aldamzharov B. Detektiv zhanryryn qarlygashy [Swallow of the detective genre]. Ana tili, 2006, №52. 6 b. [in Kazakh]
5. Beilhan E. Aqiqat pen armandy qabystryrgan qalamger (Kemel Toqaevtyn shygarmashylygy zhoninde birer soz) [A writer who embodied truth and dreams (a few words about Kemel Tokayev's work)] // Zan gazet, 2021. №67(3392). 7 b. [in Kazakh]
6. Qirabaev S. Omir tagylymdary. Estelikter [Life lessons. Memories]. Almaty, 2006. 480 b. [in Kazakh]

7. Aliakbar A.-S. *Qazaqtyn Konan Doily zhane bygingi qazaq detektivinin zhai-kyii [Conan Doyle and the state of the Kazakh detective today]* // *Qazaq adebieti*. 2018, 8 b. [in Kazakh]
8. *Onegeli omir / red. Basq. G.M. Mytanov / Qurast. D. Smaiyl [Moral life]*. Almaty, 2018. 401 b. [in Kazakh]
9. Ramazanova B.R. *Elim dep soqqan zhyrekteri [I don't know, she said.]*. Almaty, 2006. 240 b. [in Kazakh]
10. Zhunusova A.K. *Kemel Toqaeв – detektiv zhanrynyn atasy [Kemel Tokayev is the father of the detective genre]*. *Qazaq tili men adebieti*. №10, 2021. 66-71 bb. [in Kazakh]
11. Aqysh N. *Sogys shyndygynyn yshqyndary [Sparks of the reality of war]*. *Qazaq adebieti*, 2015. №17-18. 7 b. [in Kazakh]
12. Aitzhanbaj G. *Tekti buynnan shyqqan tulga [Personality from the genus]*. *Aiqyn*, 2014. 5 b. [in Kazakh]
14. Aizhigitov B.S. *Kemel aganyn amanaty [Kemel Aga's trust]*. Almaty, 2021. 284 b. [in Kazakh]
13. Nyrshaiyqov A. *Dos [Friend]*. *Egemen Qazaqstan*, 2003. №54-55. 5 b. [in Kazakh]
14. Aijigitov B.S. *Kemel aganyñ amanaty [Trust of Kemel]*. Almaty, 2021. 284 b. [in Kazakh]
15. Qaisenov Q. *Kemel kemel shagynda edi [He was in perfect maturity]* // *Qazaq adebieti*, 1999. (№49). – B. 9. [in Kazakh]
16. Eskendir Q. *Qazaq detektivinin izashary [Pioneer of the Kazakh detective]*. *Egemen Qazaqstan*, 2014. 7 b. [in Kazakh]
17. *Azamat: Kemel Toqaeв: omiri men tagdyry [Citizen: Kemel Tokayev: life and fate]*. Almaty: Parasat, 2003. 431 b. [in Kazakh]
18. Junusova A.K., Tūrysbek R.S. *Adebiettegi detektiv janry jane Kemel Toqaeв sygarmaşylygy [The detective genre in literature and the work of Kemel Tokayev]*. *L.N. Gumilev atyndaғы EУU Habarşysy. Filologia seriasy*. №3(140)/2022. B. 200-208. [in Kazakh]